

Recording the Date of Poem Composition by the Poet and Its Role in Interpretation and Analysis of Poetry (A Study of Contemporary Persian Poetry)

Seyed Hamed Naghdi Beyki*

Majid Mansoori**

Abstract

Multiple factors influence the interpretation of a poem. Each literary work can contain specific semantic possibilities that aid in its better interpretation. The mention of the time a poem was written, as provided by the poet, is one of the paratextual elements that contributes to the interpretation of the poem. In this research, conducted using a descriptive-analytical method, the issue of the poet's own interpretation of their poem and the mention of the time of composition as a factor for this self-interpretation is first addressed. By examining the works of some prominent contemporary Iranian poets, the impact of the poet's mention of time on the interpretation of poetry is categorized into five groups: 1. Mention of time in service of sociological critique of the work. 2. Mention of time in service of psychological critique of the work. 3. Mention of time in service of understanding the poet's poetic evolution through developmental critique. 4. Mention of time in service of the discourse of the era in which the poem was written. 5. Mention of time in service of critiquing seasonal images and metaphors in poetry. In examining these categories, evidence from contemporary poets' works is presented for each of the five groups, followed by an analysis of them. The mention of the date of

* PhD candidate of Persian Language and Literature, Bu-Ali Sina University, Hamadan,
Naghdi_hamed22@yahoo.com

** Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Arak University, Arak
(Corresponding Author), m-mansori@araku.ac.ir

Date received: 23/09/2024, Date of acceptance: 06/01/2025



composition in each of these five categories reveals the social, psychological, political, and aesthetic contexts of the poem, facilitating a more precise critique through examination, analysis, and interpretation.

Keywords: Interpretation of poetry, self-narrative interpretation, composition date, literary criticism, contemporary poetry.

Introduction

Time is an essential and inseparable element in the interpretation of literary texts. From the perspective of thinkers like Martin Heidegger, time is not just a backdrop for events but the very condition for their occurrence. Poetry, in this sense, is not merely a product but an event shaped by its temporal context.

Contemporary theories of hermeneutics and textual interpretation underscore that meaning is not solely embedded in the text but emerges through a dynamic interplay of context, authorial intent, reader reception, and paratextual markers such as titles, footnotes, dedications—and importantly, composition dates. The interpretative act, therefore, requires the consideration of all textual and extratextual signals that contribute to the unfolding of meaning. In this light, the date of composition assumes a significant role not merely as historical documentation, but as a deliberate tool that the poet employs to signal thematic, emotional, and contextual cues.

In the field of contemporary Persian poetry, poets have increasingly chosen to annotate their poems with dates. This seemingly minor detail serves as a pivotal reference point that enriches the interpretative possibilities of the poem. Gérard Genette's theory of paratextuality frames such additions as thresholds of interpretation—transitional zones between text and context that orient the reader's perspective. Tzvetan Todorov also emphasizes that every literary work contains within it the guidelines for its own understanding. Following these theoretical frameworks, this study investigates the ways in which composition dates act as interpretive anchors in modern Persian poetry.

This inquiry also touches upon the poet's role not just as creator, but as the first interpreter of their own work. In marking a date, the poet not only situates the poem temporally but also invites the reader into a shared horizon of understanding shaped by specific historical, psychological, and cultural conditions. Particularly in poetry that engages with moments of crisis, transformation, or introspection, the inclusion of a date allows for layered readings that connect the individual poem to broader societal or personal narratives.

Moreover, this study aims to fill a significant gap in Persian literary criticism where paratextual elements have often been overlooked in favor of purely formal or thematic analyses. By centering the composition date as a hermeneutic tool, the study aligns itself with contemporary movements in literary theory that emphasize textual openness, interpretive plurality, and the temporality of meaning-making. The study raises key questions: How does the presence or absence of a date influence the reader's engagement with the poem? What additional interpretive depth is gained when a date is treated as a meaningful part of the poetic structure rather than mere metadata?

To address these questions, the research adopts a descriptive-analytical methodology with a focus on interpretive depth. The study's objective is to explore how the presence of a recorded composition date by the poet contributes to multidimensional readings of a poem, especially in relation to historical, psychological, and aesthetic contexts. The analysis centers on identifying specific critical functions the date may serve, and on categorizing them systematically.

The study sample includes a curated corpus of well-known contemporary Persian poets such as Nima Yushij, Forough Farrokhzad, Ahmad Shamlu, Sohrab Sepehri, Mehdi Akhavan Sales, and Mohammad-Reza Shafiei Kadkani. These poets were selected based on their frequent inclusion of composition dates and the critical significance those dates offer in unlocking deeper interpretive layers. Each poet represents a distinct style and ideological background, ensuring diversity and breadth in the analysis.

The major contribution of this study lies in identifying five categorical interpretive functions of composition dates in poetry: sociological contextualization, psychological reflection, poetic development tracking, discursive framing, and seasonal symbolism. These categories emerged from inductive analysis of dated poems and were then theoretically grounded using literary criticism frameworks. Each category is elaborated with textual evidence to show how the composition date serves as a meaningful component within interpretive acts.

Ultimately, the results demonstrate that the inclusion of a date by the poet is far from arbitrary. Rather, it functions as a deliberate device to connect the poem with broader external realities and inner psychological states. The findings argue that such temporal paratexts, while often neglected in criticism, hold key interpretive potential that can reshape the way we read and understand contemporary Persian poetry.

Materials & Methods

This study employs a descriptive-analytical method, drawing on textual examples from prominent contemporary Iranian poets. The approach involves both theoretical grounding in literary criticism and close reading of texts, categorizing the interpretive functions of the date of composition across five primary lenses: sociological, psychological, developmental (formative), discursive, and symbolic/seasonal.

Discussion and Results

Through detailed textual analysis, five key interpretive roles of the composition date in Persian poetry are identified:

1. Sociological Criticism: Poetic dates associated with significant historical events—such as political upheavals, revolutions, or regime changes—reveal how poets respond to or record their sociopolitical environments. For instance, poems by Nima Yushij addressing the Reza Shah period or Farrokhi Yazdi's political critiques become more meaningful when viewed against their historical timestamps. These dates offer crucial insights into how poets served as chroniclers of societal transitions.

2. Psychological Criticism: The date may also reflect the poet's internal psychological landscape. By situating a poem within a particular moment of the poet's life—marked by grief, illness, solitude, or existential reflection—the reader gains a deeper understanding of its emotional layers. Forough Farrokhzad's poems dated close to her untimely death, or Ahmad Shamlu's writings during his imprisonment, reveal emotional intensities and philosophical grapplings that would otherwise remain implicit.

3. Formative Criticism: Tracking changes in poetic style, voice, or content over time allows critics to observe the poet's development. Comparing early and later works of poets such as Sohrab Sepehri and Sadeq Hedayat through their recorded dates reveals transformations in language, imagery, and worldview. The chronological framing makes possible a diachronic study of stylistic evolution and thematic shifts.

4. Discourse Analysis: The date helps position the poem within broader ideological, cultural, or intellectual currents. For instance, in the 1960s and 70s, themes of resistance, revolution, mysticism, and modernity influenced poetry. By

correlating poetic dates with prevailing discourses, one can discern alignment or divergence from dominant narratives. Shamlu's revolutionary verse or Sepehri's mystical existentialism acquire deeper resonance when anchored in their specific temporal context.

5. Seasonal and Symbolic Imagery: Many poets draw inspiration from nature, and the date of writing can clarify seasonal references and metaphorical choices. Understanding that a poem was written in winter or spring may recontextualize imagery used by poets such as Mohammad-Reza Shafiei Kadkani or Sepehri. Seasonal metaphors of renewal, decay, or transition are often rooted in the actual atmospheric and emotional climate of the composition date.

Conclusion

One such factor that can aid in the interpretation and understanding of a poem is the poet's own mention of the date of composition, which is often appended to the poem itself. This seemingly simple addition can play a significant role in the critical analysis of the work. The inclusion of the composition date serves five main interpretive functions:

1. For Sociological Criticism: The time at which a poem is composed is often influenced by a range of social factors. Wars, coups, authoritarian regimes, corrupt systems, and similar elements impact the themes and imagery within a poet's work. Poetry may sometimes serve as a mirror reflecting the events occurring at the time of its creation. When the poet includes the date of composition, they provide a historical context that enables a sociological reading of the work.

2. For Psychological Criticism: In every poet's life, events occur that leave significant psychological and emotional effects. Marriage, separation, aging, illness, travel, and other such experiences may take place during specific periods of the poet's life. Mentioning the date of composition allows for a more accurate psychological exploration of the poet's mental and emotional state during that time and how those experiences influenced the poem.

3. For Understanding the Poet's Artistic Development: Over the course of a poet's literary career, there are advancements and regressions. Changes in style, school of thought, and evolving perspectives can be observed over time. Knowing the dates of various poems helps to establish a chronological order, facilitating the analysis of the poet's stylistic and thematic evolution throughout their body of work.

4. For Situating the Poem within the Discourse of the Era: The history of contemporary Persian literature is filled with periods marked by various social, political, philosophical, and mystical discourses. Poets, influenced by these prevailing discourses, composed poems that reflect their time. By noting the date of composition, the reader is able to situate the poem within a particular historical framework and identify the dominant discourse of that era—thus enhancing the critical interpretation of the poem.

5. For the Critique of Seasonal Imagery and Metaphor: Some poets have shown special affinity for particular seasons. Often, during certain times of the year, they composed poems shaped by seasonal influence, expressing specific emotional, psychological, or social states. By noting the season or time of composition, the poet assists the reader in analyzing and interpreting seasonal imagery and metaphors within the poem as purposeful elements aligned with the poet's intent.

Bibliography

- Abrahamian, Ervand (2022). *Iran Between Two Revolutions*, translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ibrahim Fattahi, 31st edition, Tehran: Ney.
- Abbott, H. Porter (2018). *Narrative Literacy*, translated by Roya Poorazad and Nima M. Ashrafi, 12th edition, Tehran: Ataraf.
- Akhavan-Talesh, Mehdi (2016). *Complete Text of Ten Books of Poetry*, Volume One, 1st edition, Tehran: Zamestan.
- Pook, Grant & Newell, Dina (2013). *The Foundations of Art History*, translated by Majid Parvaneh-Pour, 1st edition, Tehran: Qoqnoos.
- Javaherian, Mohammad Saman (2023). "The Issue of the Date of Composition of Nima's Poems." *Literary History*, Volume 16, Issue 87, pp. 191-211.
- Kheirallah, Fariba (2015). *Eastern Mysticism in the Thoughts of Sohrab Sepehri*, 1st edition, Tehran: Hikmat and Mysticism.
- Ranjbar, Mahmoud & Colleagues (2012). "Structural Analysis of the Time Element Based on Gérard Genette's Theory in a Sample of a Defense War Short Story." *Resilient Literature*, Volume 3, Issue 6, pp. 105-131.
- Sepehri, Sohrab (2020). *Eight Books*, 4th edition, Tehran: Gol-Azin.
- Sajoodi, Farzan (2015). *Structuralism, Post-Structuralism, and Literary Studies*, edited by Farzan Sajoodi, 3rd edition, Tehran: Soreh Mehr.
- Samiei, Mohammad (2022). *The Battle for Power in Iran: Why and How the Clergy Won?*, 8th edition, Tehran: Ney.
- Seyed Hosseini, Reza (2019). *Literary Schools*, Volume 1, 21st edition, Tehran: Negah.
- Shamloo, Ahmad (2019). *Collected Works*, 17th edition, Tehran: Negah.

353 Abstract

- Shafiei Kadkani, Mohammadreza (2019). *A Mirror for the Voices*, 10th edition, Tehran: Sokhan.
- _____ (2016). *The Eras of Persian Poetry*, 9th edition, Tehran: Sokhan.
- Shamisa, Cyrus (2019). *Literary Schools*, 12th edition, Tehran: Qatra.
- _____ (2009). *Literary Criticism*, 3rd edition, Tehran: Mitra.
- _____ (2014). *A Look at Sepehri*, 12th edition, Tehran: Seda-ye Mo'aser.
- Sadrinia, Bagher (2024). "An Examination of the Credibility of the Date of Composition in the Critique and Analysis of Contemporary Poetry." *Interdisciplinary Studies in Persian Language and Literature*, Volume 1, Issue 2, pp. 1-9.
- Zeymaran, Mohammad (2014). *Philosophical Foundations of Critique and View in Art*, 1st edition, Tehran: Naqsh-e Jahan.
- Abbasi, Habibollah (1999). *The Rain Travelogue (Analysis and Selections of Dr. Shafiei Kadkani's Poems)*, 1st edition, Tehran: Ruzgar.
- Andalib, Najmeh-sadat & Hesampour, Saeed (2018). "An Examination of the Manifestations of the Time Element in the Subplots of the *Marzbannamēh*." *Literary Text Studies*, Volume 22, Issue 76, pp. 215-239.
- Gholamhoseinzadeh, Gholamhosein; Taheri, Ghodratollah & Rajabi, Zahra (2007). "An Examination of the Time Element in Narration with Emphasis on the Story of the Bedouin Dervish in the *Masnavi*." *Literary Researches*, Volume 4, Issue 16, pp. 199-217.
- Fotuhi, Mahmoud (2019). *Rhetoric of Images*, 6th edition, Tehran: Sokhan.
- Forough Farrokhzad, (2020). *Divan of Poems*, edited by Behrooz Jalali Pendari, 19th edition, Tehran: Mavareed.
- Farrokhi Yazdi, Mohammad (2001). *Collection of Poems*, edited by Mehdi Akhvat, M.A. Sepanlou, Tehran: Negah.
- Kehanmooi-Pour, Zhaleh (2010). *Sociological Criticism and Lucien Goldmann*, 1st edition, Tehran: Elmi & Farhangi.
- Mirsadeghi, Jamal & Mirsadeghi, Mimenat (2016). *A Dictionary of the Art of Storytelling*, 3rd edition, Tehran: Mahnaz.
- Nazemian, Reza (2010). "Time in the Poetry of Forough Farrokhzad and Nazik al-Malaika: A Comparative Study of the Poems *After You* and *Afwan*." *Comparative Literature*, New Series, Volume 1, Issue 2, pp. 207-220.
- Namvar-Motlaq, Bahman & Asadollahi-Tajrigh, Allahshakour (2012). *Genetic Criticism in Art and Literature*, 2nd edition, Tehran: Elmi & Farhangi.
- Najafi, Abolhassan (2016). *The Meter of Persian Poetry (Textbook)*, 1st edition, Tehran: Niloufar.
- Heidegger, Martin (2019). *The Concept of Time and Other Works*, 7th edition, Tehran: Markaz.
- Yahagi, Mohammadjafar (2006). *The Stream of Moments: Contemporary Persian Literature in Verse and Prose*, 14th edition, Tehran: Jami.
- Yushij, Nima (2020). *Complete Collection of Poems*, compiled and edited by Cyrus Tahbaz, 17th edition, Tehran: Negah.

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط شاعر و نقش آن در تأویل و تفسیر شعر (بررسی در اشعار معاصر فارسی)

سیدحامد نقدی بیکی*

مجید منصوری**

چکیده

عوامل متعددی بر تأویل و تفسیر یک شعر موثر است. هر اثر ادبی، می‌تواند امکانات معنایی خاصی در دل خود داشته‌باشد که به تأویل بهتر آن اثر کمک کند. ذکر زمان سرایش یک شعر که توسط شاعر ارائه می‌شود از امکانات پیرامنی است که به تفسیر شعر کمک می‌کند. در این پژوهش که به روش توصیفی تحلیلی انجام شده‌است؛ ابتدا به مسئله تفسیر شعر توسط خود شاعر و ذکر زمان سروده‌شدن به عنوان عاملی برای این نوع تفسیر خودنوشت پرداخته شده و ضمن بررسی اشعار برخی از شاعران مطرح معاصر ایران، نحوه تأثیرگذاری ذکر زمان توسط شاعر بر تفسیر شعر به پنج دسته، تقسیم شده‌است: ذکر زمان در خدمت نقد جامعه‌شناختی اثر، ذکر زمان در خدمت نقد روان‌شناسانه اثر، ذکر زمان در خدمت شناخت تکامل شعری شاعر به کمک نقد تکوینی، ذکر زمان در خدمت گفتمان عصر سرودن شعر، ذکر زمان در خدمت نقد تصاویر و استعارات فصلی در شعر. در بررسی این دسته‌بندی‌ها؛ شواهدی از اشعار شاعران معاصر برای هر یک از پنج دسته، بیان شده و سپس به تحلیل آن‌ها پرداخته شده‌است. ذکر تاریخ سرایش در هر یک از این پنج دسته؛ زمینه‌های اجتماعی، روان‌شناختی، سیاسی و زیبایی‌شناختی شعر را نمایان کرده و بررسی، تحلیل و تأویل شعر را به جهت نقد دقیق‌تر آن، تسهیل می‌کند.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، Naghdi_hamed22@yahoo.com

** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اراک، اراک (نویسنده مسئول)، m-mansori@araku.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۷



کلیدواژه‌ها: تأویل شعر، تفسیر خودنوشت، زمان سرایش، نقد ادبی، شعر معاصر.

۱. مقدمه

در تعریف زمان آمده‌است که: «زمان، چیزی است که در آن رویدادها رخ می‌دهند.» (هایدگر، ۱۳۹۸: ۴۴). (Martin Heidegger) و رویداد مد نظر ما، شعر است. هر شعری، تاریخ سرایشی دارد؛ از نخستین اشعاری که بشر سروده تا شعرهایی که هر روزه شاعران مختلف، می‌سرایند. سرودن شعر، قدمتی بسیار دارد و پیش از علوم اساسی دیگر، بین بشر رواج داشته‌است چنان که در بسیاری از تمدن‌های بشری، شعر اهمیت بالایی داشته و مقدم بر بسیاری از علوم دیگر بوده‌است.

در بررسی هرمنوتیکی (Hermeneutics) یک شعر، زمان عنصر مهم و حذف‌نشدنی است و هر عبارتی در یک زمان مشخص نوشته شده‌است. یکی از ویژگی‌های هرمنوتیک مدرن، زمان سرایش هر اثر است که می‌تواند به عنوان یکی از امکانات معنایی در خدمت تأویل یا فهم بهتر اثر قرار گیرد. اثر ادبی، خود می‌تواند با ارائه امکانات معنایی، به فهم و تأویل خود کمک کند. تودورف (Tzvetan Todorov) معتقد بود که: «امکان ندارد اثری را اعم از ادبی یا غیرادبی، برای خودش و در درون خودش و بدون فرافکندن آن در جای دیگری به جز خودش تأویل کرد... و به عبارتی می‌توان گفت هر اثر خود بهترین شرح خود است.» (سجودی، ۱۳۹۴: ۱۶۲). بنابراین اثر ادبی، خود می‌تواند به تفسیر و تأویل آن اثر کمک کنند. ژرار ژنت (Gérard Genette) نیز، در سال‌های اخیر نظریه پیرامتن را ارائه کرده‌است. پیرامتن برای مطالبی به کار می‌رود که خارج از روایت اما به گونه‌ای مربوط به آن هستند. ممکن است پیرامتن‌ها به‌طور فیزیکی به محمل روایی ضمیمه شده باشند مانند پیش‌گفتارها، فهرست مطالب، عنوان‌ها و... پیرامتن‌ها ممکن است خارج از متن مثل یادداشت‌های نویسنده باشند. پیرامتن‌ها می‌توانند شیوه تفسیر ما را از روایت تغییر بدهند و گاهی بسیار تأثیر گذارند. (ن.ک: ابوت، ۱۳۹۷: ۳۹۸). (H. Porter Abbott) زمان سروده‌شدن یک شعر، اگر توسط خود شاعر به اثر ضمیمه شود، یکی از موارد پیرامنتی است که می‌تواند از جنبه‌های مختلف، مخاطب را به اطلاعاتی از آن شعر و امکانات معنایی شعر رهنمون کند. در این حالت، شاعر به عنوان نخستین مفسر اثر خود، با دادن اطلاعاتی در مورد زمان سرودن شعر، مخاطب را در درک بهتر برخی زوایای اثر یاری می‌دهد و تفسیری خودنوشت از شعر خود ارائه می‌دهد. این تاریخ سرایش، جزیی از شعر و یکی از امکانات

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط ... (سیدحامد نقدی بیکی و مجید منصوری) ۳۵۷

معنایی آن محسوب می‌شود که از جهاتی می‌تواند مفسر حالات مختلف اجتماعی، روحی، روانی و سبکی شاعر باشد.

۱.۱ بیان مسأله

ذکر زمان سروده‌شدن یک شعر، عاملی پیرامنتی و از امکانات معنایی متن برای تفسیر و تأویل دقیق‌تر آن است. در این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها هستیم: ذکر زمان سرودن یک شعر تا چه میزان می‌تواند بر تأویل و تفسیر شعر کمک کند؟ نحوه تأثیر ذکر زمان بر تفسیر بهتر متن به چه شکل است؟

فرضیه ما این است که ذکر زمان به پنج صورت، می‌تواند در خدمت نقد شعر باشد. این پنج دسته عبارت است از: ذکر زمان در خدمت نقد جامعه‌شناختی اثر، ذکر زمان در خدمت نقد روان‌شناسانه اثر، ذکر زمان در خدمت شناخت تکامل شعری شاعر به کمک نقد تکوینی، ذکر زمان در خدمت گفتمان عصر سرودن شعر، ذکر زمان در خدمت نقد تصاویر و استعارات فصلی در شعر.

همچنین بررسی ذکر تاریخ سرودن شعر توسط شاعر و تحلیل آن اشعار نشان می‌دهد که به واسطه بیان زمان سرایش یک شعر؛ می‌توان زمینه‌های اجتماعی، روان‌شناختی، سیاسی و زیبایی‌شناختی شعر را کشف کرد تا تحلیل و تفسیر شعر، سهولت یابد. هدف غایی پژوهش نیز این است که نشان دهد ذکر زمان سروده‌شدن یک شعر توسط شاعر، به عنوان یک مؤلفه از تفسیر خودنوشت ادبی، به تأویل و تفسیر بهتر شعر کمک می‌کند و درک مخاطب را از آن بهبود می‌بخشد و به دریافت لایه‌های معنایی عمیق‌تری از متن یاری می‌رساند.

۲.۱ روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی تحلیلی انجام شده است و ساختار آن بدین گونه است که پس از بررسی اشعار برخی از شاعران معاصر ایران؛ نحوه تأثیرگذاری ذکر زمان در خدمت تحلیل و تفسیر اثر دسته‌بندی می‌شود. پس از این دسته‌بندی؛ از آن جا که تکیه این تحقیق بر بررسی «تأثیر ذکر تاریخ سرودن شعر بر تفسیر آن» است؛ شاهد مثال‌های متعددی از شاعران مطرح معاصر ایران ارائه و هر یک از آن‌ها متناسب با دسته‌های ذکر شده، از حوزه‌های مختلف نقد و تحلیل متن، بررسی می‌شود.

۳.۱ پیشینه تحقیق

از آن‌جا که رویکرد این تحقیق مبتنی بر هرمنوتیک و تأویل متن است و به خود شاعر و ارجاع او به تاریخ سرایش شعر در جهت فهم و تأویل شعر، نگاه می‌شود؛ می‌توان گفت این نگاه، در تحقیقات محققان پیشین که حول محور زمان و شعر انجام شده، دیده نمی‌شود. با این حال به چند مورد از تحقیقات پیشین در حوزه زمان و شعر اشاره می‌شود:

ناظمیان در مقاله‌ای با عنوان «زمان در شعر فروغ فرخزاد و نازک الملائکه، بررسی تطبیقی دو شعر بعد از تو و افغان» اشاراتی به عنصر زمان در شعر این دو شاعر می‌کند، اما اشارات او بیشتر در مورد دوره‌های شعری این دو شاعر و معنای محتوایی زمان در اشعارشان از جمله تقدیر، دهر و... است. (ناظمیان، ۱۳۸۹: ۲۰۷-۲۲۰)

نظریه‌ی ژرار ژنت در مورد عنصر زمان که شامل «نظم، تداوم و بسامد» است نیز، عامل نگارش چند مقاله بوده‌است: مقاله‌های «بررسی عنصر زمان در روایت با تأکید بر حکایت اعرابی درویش در مثنوی» (غلامحسین‌زاده و رجبی، ۱۳۸۶: ۱۹۹-۲۱۷)؛ «بررسی ساختاری عنصر زمان بر اساس نظریه ژرار ژنت در نمونه‌ای از داستان کوتاه دفاع مقدس» (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۵-۱۳۱) و نیز «بررسی جلوه‌های عنصر زمان در حکایات فرعی مرزبان‌نامه» (عندلیب و حسام‌پور، ۱۳۹۷: ۲۱۵-۲۳۹) همگی به بررسی نظریات ژرار ژنت در مورد زمان در این متون پرداخته‌اند. در این مقالات بیشتر به زمان دستوری، سرعت در روایت، رعایت توالی زمانی در پیرنگ وقایع، آینده‌نگری، تداوم، نظم، بسامد و... پرداخته شده‌است.

جواهریان در مقاله «مسئله تاریخ سرایش اشعار نیما» به بررسی احتمال تغییر تاریخ برخی از اشعار نیما توسط خود نیما می‌پردازد و این فرضیه را واکاوی می‌کند که نیما به برخی دلایل در مظان اتهام بوده که تاریخ سرایش برخی اشعارش را تغییر داده‌است. نویسنده بیشتر به این مسئله پرداخته که این ادعاها تا چه میزان صحیح بوده و نتیجه می‌گیرد که این تواریخ مورد ادعا، می‌تواند تاریخ نوشتن پیش‌نویس‌های این اشعار باشد. (جواهریان، ۱۴۰۲: ۱۹۱ تا ۲۱۲)

صدری نیا نیز در مقاله «بررسی میزان اعتبار تاریخ سرایش در نقد و تحلیل شعر معاصر» به بررسی مسئله دستکاری در تاریخ سرایش یک شعر و انگیزه‌های شاعر از این دستکاری پرداخته‌است. محتوا، روش تحقیق و نتایج این تحقیق با پژوهش پیش رو متفاوت است و

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط ... (سیدحامد نقدی بیکی و مجید منصوری) ۳۵۹

ما در پژوهش پیش رو به تأثیرگذاری ذکر تاریخ سرایش شعر در نقد جامعه شناختی، روان شناختی، تکوینی، گفتمان و تصاویر و استعارات شعری پرداخته‌ایم. آنچه در این تحقیقات انجام شده، متفاوت با هدف و روش پژوهش حاضر است. چنان‌که پیش از این گفته شد، هدف این تحقیق، فهم و تأویل اثر می‌باشد که از راه بررسی در تاریخ سرایش شعر که توسط خود شاعر به شعر اضافه شده؛ انجام می‌شود.

۲. بررسی، تحلیل و مبانی نظری

۱.۲ ذکر زمان سرایش در خدمت نقد جامعه‌شناختی (Sociological Criticism)

شعر

هر اثر می‌تواند بیانگر ویژگی‌های خاص زمانه سرودن خود باشد. چنان‌که برای جستجوی مراد و مقصود مؤلف «باید راجع به زندگی و شرایط اجتماعی-فرهنگی و تاریخی هنرمند به تحقیق پرداخت و کوشید تا نقش‌مایه‌های اثر را با شرایط زیستی هنرمند مرتبط نمود.» (ضیمران، ۱۳۹۳: ۴۴۱). با بررسی زمان سروده‌شدن شعر نیز، می‌توان مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی از زندگی شاعر یافت که به تأویل متن کمک می‌کند.

دوران معاصر ما، سرشار از اتفاقات مهم اجتماعی است که مقاطع مختلف از زندگی شاعران را دربرگرفته‌است و بر فعالیت‌های هنری و ادبی آن‌ها سایه انداخته. در واقع

می‌توان محتوای فرهنگی، هنری، علمی و فلسفی موجود در آثار مختلف را به نوعی با مفاهیم اجتماعی، تاریخی زمان‌ها و مکان‌های مختلف ارتباط داد. بدین ترتیب اثر ادبی یا هنری حاصل رابطه‌ای ساخت‌گرا بین نویسنده، موقعیت تاریخی و اجتماعی که اثر در آن به‌وجودآمده و خواننده‌ای که آن را دریافت می‌کند. (کهنمویی‌پور، ۱۳۸۹: ۷۶).

نیما یوشیج از شاعران مهم معاصر ایران است که در عصری پراتفاق زندگی می‌کرده و اشعار او، بازتاب برخی وقایع و حوادث اجتماعی عصر اوست. نیما، تاریخ سروده‌شدن بسیاری از اشعارش را به شعر ضمیمه کرده‌است. همه تواریخ ذکر شده در پایان اشعار، می‌تواند دوره‌ای مشخص از تاریخ معاصر ایران را نشان دهد؛ اما برخی از این تواریخ، اشاره به زمان‌های خاصی دارد که تأثیرات مهمی بر جامعه ایرانی گذاشته‌است.

شعر «از ترکش روزگار» نیما یوشیج، در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۰۵ سروده شده است. این تاریخ، ده روز پس از تاجگذاری رضاشاه پهلوی است. جای جای این شعر، نمادها و تصاویری است که می‌تواند بازتابی از نارضایتی شاعر از وقایع رخ داده در کشور باشد: «هر جای فرشته بود مغلوب / دیوان پلید اندر آشوب / در قصر تو رقص بود و آواز / حق بود به راه‌ها گریزان / می‌داد نشان آن پلیدان / می‌ریخت ز چشم‌ها گهرها» (یوشیج، ۱۳۹۹: ۱۴۷-۱۴۸).

نیما این شعر را در زمانی سروده که شاعری رمانتیکست بوده و این شعر او از دسته شعرهای رمانتیک شکست محسوب می‌شوند؛ آن چنان که «شعر رمانتیک شکست در ایران درست پس از شکست‌های سیاسی اجتماعی اوج می‌گیرد، یکی پس از شکست مشروطه در حدود ۱۳۰۰ در شعرهای نیما...» (فتوحی، ۱۳۹۸: ۱۳۳). فرشتگان مغلوب، دیوان در آشوب، در رقص و آواز بودن قصر شروان، گریزان بودن حق و گریان بودن چشم‌ها، تصاویر و نمادهایی است که حاکی از اندوه فراگیر اجتماعی است؛ اندوهی که پس از شکستی بزرگ در جامعه به وجود آمده و سرشکستگی عظیمی نصیب آنان کرده چنان که اشک از چشم‌ها جاری کرده است. نیما در ادامه شعر، ظلم‌ستیزی را هدف خود نشان داده و اشاره می‌کند هرگز از آن دست نخواهد کشید:

«گر زوزه دشمن جهانخور / سازد همه فضای را پر / هرگز نشود خروش من کم / گر از همه جا غبار خیزد / بر راه من و به من بریزد / بر من نشود طریق من گم» (همان: ۱۴۸).

نیما در این شعر از سلطنت رضاشاه و ظلمی که به مردم رفته، اندوه بسیار می‌خورد و احساسات خود را منتقل می‌کند. تفاسیری که تا کنون مطرح شد، همه از رهگذر دانستن تاریخ سروده شدن این شعر به دست آمده است. بررسی زمانه زندگانی نیما و دوره‌های شعری او و علم به سروده شدن این شعر در نزدیکی ایام تاج‌گذاری رضاشاه، ما را به فهمی دقیق‌تر از اثر رهنمون می‌کند. نکته مهم، ذکر زمان سروده شدن توسط خود شاعر است که نوعی تفسیری خودنوشت در جهت فهم و تأویلی صحیح از اثر است.

ذکر زمان سرودن شعر در تاریخ شروع سلطنت و تاج‌گذاری رضاشاه در اشعار شاعران دیگر نیز وجود دارد. فرخی یزدی قطعه‌ای در تاریخ آذرماه ۱۳۰۴ سروده است که مصادف با به سلطنت رسیدن رضاشاه در مجلس موسسان است. شعر فرخی این گونه آغاز می‌شود:

راستی نبود به جز از افسانه و غیر از دروغ آنچه ای تاریخ وجدان کش حکایت می‌کنی

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط ... (سیدحامد نقدی بیکی و مجید منصوری) ۳۶۱

بی جهت از خدام مغلوب گویی ناسزا بی سبب از خائن غالب حمایت می‌کنی
پیش چشم مردمان چون شب بود رویت سیاه زان که در هر روز ای جانی جنایت می‌کنی
از رضا جز نارضایی حکمفرما گر چه نیست بعد از این از او هم اظهار رضایت می‌کنی
(فرخی یزدی، ۱۳۹۸: ۹۲).

فرخی در این قطعه با صراحت به انتقاد از اوضاع اجتماعی و وضع نامطلوب زمان خود پرداخته‌است. او با انتقاد از تاریخ، معتقد است که در نهایت از رضاشاهی تمجید می‌شود که به جز نارضایتی عمومی، عملکردی نخواهد داشت. او در این شعر، رضاشاه را خائن و جانی لقب داده و حال مردمی که رضاشاه بر آنان می‌خواهد حکومت کند؛ سیاه می‌داند. این القاب و تعریض‌های موجود در شعر در سایه زمان سروده‌شدن شعر که مصادف با به سلطنت رسیدن رضاشاه‌است و شاعر به آن اشاره کرده و زمینه تفسیر بهتری از شعر خود فراهم کرده‌است.

تاریخ‌های خاص دیگری نیز در اشعار شاعران معاصر فارسی به عنوان زمان سرایش شعر، ذکر شده‌است. یکی از این تواریخ، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ است که نقش مهمی در تحول و تکامل شعر معاصر فارسی داشته‌است. این دوران از این جهت به دوران سلطنت رضاشاه شباهت دارد که «منفی‌ترین اثر کودتا ایجاد اخلال در روند توسعه سیاسی کشور و عقب راندن آن به دوران دیکتاتوری رضاشاه بود.» (سمیعی، ۱۴۰۱: ۵۰۹). پس طبیعتاً اشعار سروده شده در این دو دوره یعنی اوایل سلطنت رضاشاه و دوران پس از کودتا، نیز ویژگی‌های اجتماعی و جامعه‌شناختی مشابهی خواهند داشت. اخوان ثالث، شعری را با عنوان «خوشا» در تاریخ اسفند ۱۳۳۲ سروده‌است. این تاریخ، مصادف با روزهای پس از کودتای ۲۸ مرداد است. اخوان شعر را در زندان سروده و فضای ناامیدی زندان بر ناامیدی اجتماعی کودتا افزوده شده‌است:

گنه ناکرده بادافره کشیدن خدا داند که این درد کمی نیست
سیه چالی نصیم شد چو بیژن چه گویم، با که گویم، رستمی نیست
بمیر ای خشک‌لب در تشنه کامی که ابر سترون را نمی نیست

(اخوان ثالث، ۱۳۹۵: ج ۳۱/۱).

اخوان، خود را بی‌گناه می‌داند و به زندان افتادنش را نتیجه‌ای ناعادلانه می‌داند. ناامیدی در شعر موج می‌زند و حتی امید منجی نیز نمی‌کشد. ناامیدی و احساس ناعدالتی، معلول فضای اجتماعی کودتای ۲۸ مرداد است که دوران دیکتاتوری رضاشاهی را تکرار می‌کند. ذکر این زمان توسط شاعر، عامل مهمی در فهم بهتر اثر است که با توجه به عوامل و مؤلفه‌های اجتماعی و شعر انتقادی عصر کودتا سروده شده‌است که اخوان نیز یکی از شاعران جوان آن عصر است که بیشتر اشعارش پس از کودتا عرضه شده‌است. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۵: ۵۹).

شاملو نیز، متأثر از فضای کودتا، اشعاری در آن بازه‌زمانی سروده که نشان‌دهنده ناامیدی اجتماعی و فضای اختناق و هم‌چنین آمادگی شورش اجتماعی است. او تاریخ سروده‌شدن شعر «مه» را ۱۳۳۲ ذکر کرده‌است و به پایان شعر ضمیمه کرده‌است. شعر این‌گونه‌آغاز می‌شود:

«بیابان را، سراسر، مه گرفته‌است / چراغ قریه پنهان است / موجی گرم در خون بیابان است» (شاملو، ۱۳۹۸: ۱۱۴).

شعر شاملو در این جا با بهره‌گیری از نمادها «به‌اسلوبی است که به آن سمبولیسم اجتماعی (Social Symbolism) می‌گویند» (شمیسا، ۱۳۹۸: ۲۳). بیابان نماد کشور ایران است که اثری از آبادانی ندارد و مه، نماد پنهان شدن حقایق و نادیدن واقعیت‌هاست. اما موج گرم که در خون بیابان است، همان شورش اجتماعی است که ممکن است هر لحظه وقوع بیابد. نمادهای اجتماعی در تمام این شعر جریان دارد. از جمله نمادهای دیگر:

«بیابان، خسته / لب بسته / نفس بشکسته / در هذیان گرم مه، عرق می‌ریزدش آهسته از هر بند» (شاملو، ۱۳۹۸: ۱۱۴).

خسته بودن بیابان که نشان از کمرختی و ناامیدی اجتماعی جامعه ایران دارد و بشکسته بودن نفس نیز، نماد اختناق مردم در آن عصر است که توان نفس‌کشیدن و سخن گفتن ندارند. پی بردن به این نمادها و ارتباط آن با فضای خاص اجتماعی ایران پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بدون دانستن تاریخ سروده‌شدن که توسط شاعر بر شعر ضمیمه شده؛ عملی سخت و بعید است.

۲.۲ ذکر زمان در خدمت نقد روان‌شناختی (Psychological Criticism) شعر

هر شعری می‌تواند نمایان‌کننده بخشی از ضمیر و ویژگی‌های درونی شاعر باشد که متأثر از عوامل مختلفی است. برخی از آثار ادبی از آن‌جا که تحت تأثیر عوامل مختلف درونی و انسانی هم‌چون عواطف و احساسات سروده شده‌اند؛ نیازمند نقدی روان‌شناسانه هستند. «نقد روان‌شناسانه با طرح مطالبی در باب ناخودآگاه شخصی و جمعی، صور مثالی و امثال این‌ها در آثار ادبی، به نقد ادبی عمق و نوعی جنبه پیشگویانه و رازآمیز بخشیده‌است.» (شمیسا، ۱۳۸۸: ۲۵۱). می‌توان بیان کرد که عوامل روانی نقش مهمی در سرودن بسیاری از اشعار ایفا می‌کنند. با این حال، در برخی موارد، این عوامل تأثیرات مشخص و قابل‌توجهی بر شعر دارند و به‌طور ویژه‌ای در فرآیند خلق اثر مؤثر بوده و بیش از سایر عوامل، به سروده‌شدن شعر کمک می‌کنند. در این نقد «تأثیر فعالیت ضمیر ناخودآگاه نویسنده و شاعر در طول کار آفرینش مورد مطالعه قرار می‌گیرد.» (میرصادقی و میرصادقی، ۱۳۹۵: ۲۹۸).

تاریخ سروده‌شدن شعر که بر برخی اشعار ضمیمه شده‌است؛ می‌تواند دربردارنده اطلاعاتی از زندگی شخصی و زیست روانی شاعر باشد. مثلاً شعر پایانی از آخرین دفتر شعری شاملو، احتمالاً آخرین شعری است که سروده‌است. شاملو این تاریخ را به شعر اضافه کرده‌است: ۱۲ اسفند ۱۳۷۸. این شعر چند ماه پیش از فوت شاملو سروده شده‌است و او در سال ۱۳۷۹ درگذشته‌است. ذکر تاریخ سرایش این شعر و تصاویر و نمادهای شعری آن، ما را به روزهای پایانی عمر او و تلقی شاعر از مرگ رهنمون می‌کند؛ نگاه خاصی به مرگ که در تطور دوره‌های مختلف زندگی‌اش، در ناخودآگاه او شکل گرفته‌است. او شعر را این‌گونه‌آغاز می‌کند:

«کژمژ و بی‌انتها/ به طول زمان‌های پیش و پس/ ستون استخوان‌ها/ چشم‌خانه‌ها تهی/ دنده‌ها عریان/ دهان/ یکی برنامه فریاد/ فروریخته دندان‌ها همه» (شاملو، ۱۳۹۸: ۱۰۵۳).

پیش و پس شدن ستون استخوان‌ها در طول زمان، فروریختن دندان‌ها و عریانی دنده‌ها و... به وضوح پیری و فرسودگی سال‌های پایانی عمر را نشان می‌دهد. شاملو در این شعر و در این فضای آمیخته به فرسودگی و مرگ، هم‌چنان از عشق و خیال یار سخن می‌گوید. با این حال کاملاً پذیرفته که مرگ نزدیک است و او را انتظار می‌کشد:

«اما خیالت را هنوز/ فراگرد بستم حضور به کمال بود/ از آن پیش‌تر که خوابم به ژرفاهای ژرف اندر کشد» (همان: ۱۰۵۴).

شاملو پس از سخن با یار، به مسئله اصلی شعر خود یعنی مرگ و هستی می‌پردازد. توجه به بودن و هستی از ویژگی‌های اساسی شعر شاملو است چنان که «شاملو و اخوان در اشعار خود از بودن و شدن سخن گفته‌اند.» (شمیسا، ۱۳۹۸: ۱۹۳). بندهای پایانی شعر، اشارات شاملو به مسئله حیات و نگاه او به مرگ است:

«گفتم اینک ترجمان حیات/ تا قیلوله را بی‌بایست نپنداری./ آن‌گاه دانستم/ که مرگ/ پایان نیست» (شاملو، ۱۳۹۸: ۱۰۵۴).

عباراتی که در شعر یافت می‌شود، نشان از پذیرش مرگ توسط شاعر دارد. شاعر با تأثیرپذیری روانی از مسئله مرگ و جای‌گیری این معانی در ناخودآگاه خود، این شعر را سروده‌است. نشان دادن پیری و عمر از دست‌رفته و فرصت کم پیش رو در این شعر؛ تلقی شاعر از مرگ و نحوه مواجهه او با مرگ را نمایش می‌دهد و این نمایش از طریق بیان تاریخ سرایش شعر، ملموس می‌شود. ذکر تاریخ سرایش شعر، مخاطب را متوجه زمینه‌های سرایش این شعر می‌کند و تا حدودی او را به روان و ضمیر شاعر آشنا می‌کند تا ببیند شاعری نزدیک به مرگ که آن را پذیرفته، چگونه شعری سروده‌است. علم به تاریخ سرایش شعر که توسط شاعر به مخاطب داده‌شده، در تأویل و فهم این شعر موثر است.

از نمونه‌های شعری دیگری که می‌تواند بیانگر ویژگی‌های روحی یک دوره خاص از زندگی شاعر باشد؛ شعر «خانه متروک» از فروغ فرخزاد است. تاریخی که فروغ به این شعر ضمیمه کرده، بهار ۱۳۳۴ است. شاعر در آن تاریخ در اوج اختلافات با همسر خود بوده و در آستانه جدایی قرار داشته‌است. «در سال ۱۳۳۴ دخالت بعضی از دوستان فروغ، این اختلافات را به جدایی کشاند.» (فرخزاد، ۱۳۹۹: ۲۱). شعر این‌گونه آغاز می‌شود:

دائم اکنون از آن خانه دور	شادی زندگی پرگرفته
دائم اکنون که طفلی به زاری	ماتم از هجر مادر گرفته
هر زمان می‌دود در خیالم	نقشی از بستری خالی و سرد
نقش دستی که کاویده نومید	پیکری را در آن با غم و درد

(همان: ۱۳۸)

در این شعر، از آن‌جا که علاوه بر زمان، به مکان سرایش یعنی تهران اشاره شده؛ به احتمال قوی در زمان اوج اختلافات خانوادگی و آستانه جدایی سروده شده‌است. فروغ

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط ... (سیدحامد نقدی بیکی و مجید منصوری) ۳۶۵

که «در سال ۱۳۳۲ با شوهرش پرویز شاپور به اهواز رفت... چندی نپایید که بار دیگر به تهران بازگشت، او و شوهرش نیروی کنار آمدن و رها کردن ناهمگونی‌ها را در خود نیافته بودند.» (همان: ۲۰). بنابراین در هنگامه جدایی، از خانه مشترک خود خارج شده و در خانه‌ای که از او دور است از پر گرفتن شادی و کودک نالانی که از جدایی مادر می‌گرید؛ سخن می‌گوید. او در ادامه چنین می‌سراید:

پنجره باز و در سایه آن	رنگ گل‌ها به زردی کشیده
پرده‌افتاده بر شانه در	آب گلدان به‌آخر رسیده
گره با دیده‌ای سرد و بی نور	نرم و سنگین قدم می‌گذارد
شمع در آخرین شعله خویش	ره به سوی عدم می‌سپارد

(همان: ۱۳۹)

فروغ، در این قسمت، همه چیز را در مرگ و رو به نابودی می‌بیند. او گیاهان را زرد شده، گلدان را بی‌آب، گره را کور، نور را خاموش شده و حتی اشیائی مانند پرده در را رو به زوال می‌بیند. البته «در شعرهای فروغ فرخزاد، اندیشه زوال و تباهی انسان و جهان بر همه تصاویرها تسلط دارد.» (فتوحی، ۱۳۹۸: ۸۰). و اندیشه زوال در شعر او پیش از این نیز، سابقه دارد اما تباهی و زوال حاضر در این شعر، صراحت مشخصی دارد و شخصی است. افسردگی و سرخوردگی نیز به صورت کلی در شعر فروغ، فلسفی است و از نوع «سرخوردگی فلسفی انسانی است که از لحاظ تجربه حیاتی سرش به سنگ خورده‌است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۵: ۷۰). اما در این شعر، بیشتر سرخوردگی و اندیشه تباهی ناشی از تجربه شخصی زندگی خود شاعر است. تصاویر موجود در این شعر، روان ناخودآگاه شاعر را در مواجهه با بحران جدایی، به صورت واضحی مشخص کرده‌است و هدف او را از بیان شعر عیان کرده‌است. ذکر زمان سرودن این شعر که شاعر به آن ضمیمه کرده، تصویر دقیق‌تری از علل روحی و عوامل روانی موثر بر سرودن این شعر به مخاطب داده‌است.

۳.۲ ذکر زمان در خدمت شناخت تکامل شعری شاعر به کمک نقد تکوینی

(Formative criticism)

اشعار شاعران در بازه‌های زمانی خاصی از زندگی آن‌ها سروده می‌شود. سبک شعری شاعران در ادوار مختلف عمر، با تغییراتی در فرم، محتوا و قالب‌های شعری خود؛ تحول

می‌یابند. دانستن زمان سروده‌شدن اشعار شاعران، گاهی می‌تواند به مخاطب این امکان را بدهد که اشعار شاعران را به لحاظ زمانی مرتب کند و آن‌ها را به ترتیب تاریخ سروده‌شدن، دسته‌بندی سبکی کند و فرآیند تحولی فرم، محتوا و قالب آن را بررسی کند. از طرفی، هر اثر ادبی، در بستری از عوامل مختلف شکل می‌گیرد. مؤلفه‌هایی گوناگون، دست به دست هم می‌دهند تا شاعر، اثر ادبی را بیافریند و آن را منتشر کند. نقد تکوینی به بررسی نحوه شکل‌گیری یک اثر ادبی می‌پردازد و به این سوال پاسخ می‌دهد که «اثر هنری چگونه خلق می‌شود و فرایند شکل‌گیری و آفرینش آن چگونه است.» (نامور مطلق و اسداللهی تجرق، ۱۳۹۱: ۳). با تکیه بر نقد تکوینی می‌توان پی برد که یک اثر ادبی چگونه و در چه شرایطی آفریده شده‌است. نقد تکوینی و تکیه این نقد بر مسئله زمان و زمانه سروده‌شدن هر اثر ادبی، می‌تواند سیر تکامل اشعار شاعر را نشان داده و به تحلیل آن کمک کند. زمان‌دار کردن اسنادی که از یک اثر ادبی در جهت شناخت و نقد تکوینی آن به دست می‌آید حائز اهمیت است. زمان‌دار کردن اسناد شکل‌گیری یک اثر ادبی گوناگون است. «گاهی خود اسناد دارای تاریخ‌اند و این امر کار را بسیار آسان می‌کند.» (همان: ۲۷) البته ما به صورت کامل، نمی‌خواهیم به تاثیر ذکر زمان در نقد تکوینی بپردازیم اما بررسی تکامل شعری شاعران بر اساس تاریخ سروده‌شدن اشعارشان نیازمند به برخی ملاحظات نقد تکوینی است.

سهراب سپهری، یکی از شاعرانی است که با ضمیمه کردن تاریخ سروده‌شدن برخی اشعار، به دسته‌بندی ترتیب زمانی شعرش کمک کرده‌است. می‌توان با توجه به زمان سروده‌شدن اشعارش، تحولات و تکامل سبک شعری او را بررسی و تحلیل کرد. شعر بلند مسافر، یکی از مهم‌ترین اشعار سهراب است. سهراب در انتهای این شعر، این تاریخ را به آن اضافه کرده‌است: بابل، بهار ۱۳۴۵. داستان این شعر، سفر یک مسافر است که دلش گرفته و با شخصی دیگر هم‌کلام می‌شود:

«دم غروب، میان حضور خسته اشیا/ نگاه منتظری حجم وقت را می‌دید./ و روی میز،
هیاهوی چند میوه نوبر/ به سمت مبهم ادراک مرگ جاری بود» (سپهری، ۱۳۹۹: ۲۰۷).

اگر این بخش از شعر مسافر را با بندهای ابتدایی شعر صدای پای آب مقایسه کنیم؛ متوجه می‌شویم که در هر دو، توجه به طبیعت، اشارات روحی درونی، نگاه تازه به اشیاء و... به شکل واضحی دیده می‌شود:

«من مسلمانم/ قبله‌ام یک گل سرخ/ جانمازم چشمه، مهرم نور/ دشت سجاده من»
(همان: ۱۸۵).

در هر دو این اشعار «ذوق شاعر به جانب از هم گسستن تصویرها و ایجاد روابط خیالین میان عناصر متمایل است.» (فتوحی، ۱۳۹۸: ۳۸۸). و طبیعت در تصاویری بدیع در شعر او حضور دارند. با این حال، مسافر با صدای پای آب و دیگر اشعار سهراب تفاوت‌هایی دارد: «مسافر از صدای پای آب کمتر معروف شده‌است چون شعری دشوار است و از تلمیحات نوین آکنده‌است. اما ارزش شعری و فرهنگی این منظومه به مراتب والاتر از صدای پای آب است.» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۳۹). افزوده شدن ارزش هنری و تحولاتی که در شعر سهراب سپهری پیش آمده؛ می‌تواند متأثر از افزایش سن و توجه به تفاوت زمان سروده‌شدن این اشعار باشد چرا که شعر مسافر را چندی پس از صدای پای آب سروده‌است. «منظومه‌ی مسافر را دو سال بعد [از صدای پای آب] در سی و هشت سالگی سرود.» (همان: ۳۹). تصاویر متعددی در شعر مسافر وجود دارد که کمتر در اشعار پیشین او مشاهده می‌شود. او در این شعر، غم را تبسم پوشیده نگاه می‌داند یا منحنی آب را بالاش خوبی برای خواب ترد نیلوفر. او، اینجا عشق را صدای فاصله‌هایی می‌داند که مثل نقره تمیز هستند و با شنیدن نه، کدر می‌شوند. از تلمیحات غریب او نیز در این شعر می‌توان به ماهیانی اشاره کرد که نیمه شب‌ها با زورق قدیمی اشراق در آب‌های هدایت روانه می‌شوند. مشخصاً از طریق اضافه‌شدن تاریخ سرایش شعر توسط خود شاعر، اختلاف زمانی دو ساله‌ی این دو اثر نمایان می‌شود و تکامل سبک شعری سهراب سپهری از طریق بررسی فرم و محتوا و قالب اشعار او مشخص می‌شود. این خود، عاملی مهم در نقد و تحلیل اشعار و زبان و ویژگی‌های شعری سهراب است.

نکته‌ی دیگری که باید از درج تاریخ سرایش شعر توسط شاعر در این شعر، متوجه شویم، بحث وزن و قافیه در اشعار سهراب است. آنچه در اشعار سهراب -تا پیش از صدای پای آب- از جمله شرق اندوه، جلب توجه می‌کند؛ توجه به قوافی در اشعار اوست. سهراب در اشعار متعددی به رعایت قوافی در شعر پای‌بند بوده‌است. مثلاً در شعر bodhi در تمام شعر به ذکر قافیه پای‌بند بوده‌است:

«آنی بود، درها وا شده بود/ برگی نه، شاخی نه، باد فنا پیدا شده بود/ مرغان مکان خاموش/ این خاموش/ آن خاموش/ خاموشی گویا شده بود» (همان: ۱۶۸).

اما در اشعار مسافر یا صدای پای آب که در سال‌های پسین سروده شده‌است؛ این تقید به ذکر قافیه دیده نمی‌شود. در مورد وزن اشعار، سهراب در کتاب اول خود یعنی مرگ

رنگ، با اوزانی شعر می‌گوید که می‌توان وزن برخی اشعار را برابر با یک غزل دانست. از جمله شعر دود می‌خیزد با وزن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن:

دود می‌خیزد ز خلوت‌گاه من کس خبر کی یابد از ویرانه‌ام
با درون سوخته دارم سخن کی به پایان می‌رسد افسانه‌ام؟

(همان: ۲۱)

اما در چهار کتاب پایانی خودش، با وزن تازه که مخصوص اشعار اوست، شعرش را ارائه می‌کند. شمیسا در بررسی وزن اشعار چهار کتاب پایانی سهراب سپهری؛ او را آشنا به وزن شعر می‌داند: «سپهری به عروض فارسی علم کافی داشت و حتی در نوشتن سطور مطابق وزن، در غالب موارد رعایت قاعده را کرده‌است.» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۳۲۷). شمیسا وزن این شعر -مسافر- را از تکرار مفاعیلن فاعلاتن و از بحر مجتث نیمایی می‌داند. (همان: ۳۲۸). ملاحظه‌شد که وزن در شعر سهراب به مرور تغییراتی داشته و سهراب در این راه به پختگی در اوزان اشعار خود رسیده‌است. اوزانی که شامل نمونه‌های متعالی وزن شعر نو فارسی است. نجفی عالی‌ترین نمونه‌های شعر نو موزون را شامل سه عامل می‌داند: «نامساوی بودن مصراع‌ها، مصراع‌هایی با بیش از چهار رکن... و... رکن پایانی هر مصراع در آن‌ها معمولاً رکنی ناقص است.» (نجفی، ۱۳۹۵: ۱۷۵). که این عوامل در وزن شعر مسافر دیده می‌شود یعنی هم مصراع‌ها نامساوی هستند، هم برخی بندها از چهار رکن بیشتر است. مانند: اگر که ماهی کوچک، دچار آبی دریای بیکران باشد که با وزن «مفاعیلن فاعلاتن فاعلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلن» از شش رکن تشکیل شده‌است و هم در همین بند، رکن پایانی فاعلاتن (که در واقع فاعلاتن با اختیار شاعری به فاعلاتن تبدیل شده) ناقص شده‌است و این چنین تکامل وزن در اشعار سپهری را با بررسی اشعار او در بازه‌های زمانی مختلف و در طی زمان بررسی کردیم که مشخصاً یکی از عواملی که در بررسی این سیر موثر است؛ توجه به تاریخ سرایش هر شعر سهراب است. اشعار که در ابتدای راه شاعری سهراب سروده شده، معمولاً با اوزان سنتی شعر فارسی بیشتر مطابق بوده و توجه به قافیه‌اهمیت فراوان دارد اما اشعار مجموعه‌های پایانی، او به سمت نمونه‌های متعالی وزن شعر نو نیمایی فارسی رفته‌است. ذکر تاریخ سرایش شعر توسط خود شاعر عاملی مهم در مشخص کردن و بررسی این سیر است و در تأویل و فهم این آثار ادبی نقشی تعیین‌کننده دارد.

۴.۲ ذکر زمان در خدمت گفتمان (Discourse) عصر سرودن شعر

برخی اشعار دربردارنده تفکرات غالب گروهی یا اجتماعی هستند که بر محافلی خاص یا کل اجتماع سایه افکنده و نظر گروهی از جامعه را تحت تاثیر خود قرار داده است. این تفکرات غالب، به نوعی تعریف گفتمان است. «گفتمان می تواند در بر گیرنده مؤلفه های گفتاری، تصویری یا متنی گوناگون و به هم مرتبطی باشد که مجموعه ای از ایده ها را نشان می دهند.» (پوک و نیوئل، ۱۳۹۲: ۱۶۴). (Grant Pooke & Diana Newall) در هر عصری ممکن است مباحث مختلفی بین گروه های گوناگونی از جامعه برجسته شود و به صورت یک آرمان دنبال شود. ادبیات به عنوان محمل مناسبی برای ارائه این تفکرات، می تواند بیانگر گفتمان های گروه های مختلف باشد.

در تاریخ معاصر ایران، گفتمان های متعددی بر جامعه حاکم بوده که یکی از مهم ترین آن ها، گفتمان مبارزه مسلحانه در دهه ۴۰ شمسی است. در این دوره «صداهایی که به گوش می رسد، دیگر صدای رمانتیک نیست.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۵: ۶۹). نتیجه اوایل این دهه «شکل گیری شماری گروه های کوچک مارکسیست و اسلامی پشتیبان مبارزه مسلحانه بود» (آبراهامیان، ۱۴۰۱: ۵۹۶). و این مبارزه در تمام این دهه ادامه و شدت یافت و «از سال ۱۳۴۳، جناح های سیاسی مخالف شاه دریافتند که دیگر هیچ فضایی برای مبارزه در چارچوب نظام وجود ندارد و باید به فکر مبارزات مسلحانه و براندازی و انقلاب بود.» (همان: ۵۷۷).

شاملو که «بن مایه مقاومت و انقلابیگری و عصیان، بر شعر او غلبه دارد.» (فتوحی، ۱۳۹۸: ۲۹۲). یکی از شاعرانی است که به گفتمان مبارزه مسلحانه در دهه ۴۰ واکنش نشان داده و تحت تاثیر آن اشعاری را سروده است. او در شعری که تاریخ سرودن آن را بهمن ۱۳۴۳ عنوان کرده، از واژگونه شدن ارزش ها شکوه می کند:

«آن جا که عشق/ غزل نیست/ که حماسه پی است/ هر چیز را/ صورت حال/ باژگونه خواهد بود/ زندان/ باغ آزاده مردم است/ و شکنجه و تازیانه و زنجیر/ نه وهنی به ساحت آدمی/ که معیار ارزش های اوست/ کشتار/ تقدس و زهد است و/ مرگ/ زندگی است./ و آن که چوبه دار را بیالاید/ با مرگی شایسته پاکان/ به جاودانگان/ پیوسته است» (شاملو، ۱۳۹۸: ۵۷۶ تا ۵۷۷).

جایگزینی حماسه با عشق، ارزش یافتن زندان و شکنجه و مرگ و اعدام، نشان از تحولی اجتماعی می‌دهد که صورت مبارزه را تغییر داده‌است. آن‌جا که کشتار مردم، توسط ظالمان در زمانهٔ باژگونه تقدیس می‌شود، نشان از مبارزه‌ای است که در آن ظالمان، مظلومان را می‌کشند.

شاملو اشعار دیگری در بازهٔ زمانی دهه ۴۰ سروده که متأثر از گفتمان مبارزهٔ مسلحانه است و مؤلفه‌های مبارزه و قیام مسلحانه در برخی از آن‌ها موج می‌زند:

«شعر... / گلوله‌ای است که به‌انجام کار / شلیک می‌شود / آهی به رضای خاطر / از سر آسودگی / و قاطعیت چارپایه است / به هنگامی که سرانجام / از زیر پا به کنار افتد» (همان: ۶۴۷).

با وجود این‌که این شعر را نمی‌توان کاملاً از اشعاری دانست که دعوت به قیام مسلحانه می‌کند اما مؤلفه‌های مبارزات مسلحانه در شکل‌گیری تصاویر و استعارات آن نقش اساسی داشته‌اند. تشبیه شعر به گلوله و قاطعیت به چارپایهٔ اعدام از این دست تصاویر است. در دیگر اشعار شاملو در دههٔ ۴۰ هم‌چنان این تأثیر از قیام مسلحانه در اشعار دیده می‌شود. از جمله در شعری که در تیر ماه ۱۳۴۷ سروده‌است:

«بهشت من جنگل شوکران‌هاست / و شهادت مرا پایانی نیست» (همان: ۶۷۵).

اعتقاد به جاودانگی مبارزان راه‌آزادی که در نمونه اشعار پیشین او آمده در این شعر نیز موج می‌زند. دریافت بهتر تصاویر و نمادهای مرتبط با مبارزات مسلحانه که در اشعار این دوره از شاملو وجود دارد به کمک ذکر تاریخ سروده‌شدن آن اشعار تسهیل یافته‌است.

از دیگر گفتمان‌های معاصر ادبیات در دههٔ ۴۰، «ظهور نوعی عرفان است که هیچ ارتباطی با تصوف سنتی ما ندارد، بلکه کم و بیش تحت تأثیر تصوف بودایی و تصوف شرق دور-چین و ژاپن است.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۵: ۷۱-۷۲). سهراب سپهری از شاعرانی است که در دههٔ ۴۰، در تقویت این گفتمان، مفاهیم عرفان غیرایرانی شرقی را وارد کرده‌است. سهراب سپهری «پیشتر از آنکه به هند و ژاپن سفر کند با فکر و اندیشهٔ بودایی و سلامت عارفانهٔ پیشینیان آشنایی داشت.» (یاحقی، ۱۳۸۵: ۱۲۰). او در موارد متعددی از مجموعه اشعارش به بن‌مایه‌های عرفان شرقی غیرایرانی اشاره کرده‌است و در تمام این اشعار با ذکر تاریخ سروده‌شدن اشعارش، نشان داده که در دهه ۴۰ سروده شده‌اند:

«و نترسیم از مرگ / مرگ پایان کبوتر نیست / مرگ وارونه یک زنجره نیست / مرگ در ذهن افاقی جاری است / مرگ در آب و هوای خوش اندیشه نشیمن دارد / مرگ در ذات شب دهکده از صبح سخن می گوید / مرگ با خوشه انگور می آید به دهان» (سپهری، ۱۳۹۹: ۲۰۲-۲۰۳).

نگاه سهراب به مرگ که آمیخته با زیبایی و لطافت است متأثر از عرفان شرقی است. «مرگ در سراسر زندگی جریان دارد و نگاه زیبا داشتن به مرگ، از ویژگی‌های آیین دائو (Taoism) است.» (خیراله، ۱۳۹۴: ۱۴۰). نترسیدن از مرگ و تصویر کردن مرگ به عنوان موجودی زنده که از روشنایی سخن می گوید و حلاوت آمیز است، نگاه روشن سهراب به مرگ را نشان می دهد که در دهه ۴۰ در شعر خود ارائه کرده است. او به بن‌مایه‌های دیگر عرفان‌های شرقی نیز اشاره کرده است. از جمله اعتقاد به سفر و مهاجرت کردن. «از نظر آئین بودا، زندگی «هستم اگر می‌روم» است، نه سکون و رکود.» (همان: ۱۲۵). و این سفر که از ویژگی‌های اصلی شعر سهراب سپهری است در برخی آثار او در دهه ۴۰ دیده می‌شود. او در شعر مسافر که تاریخ سرایش آن را ۱۳۴۵ عنوان کرده است اشاراتی به مسافرت و سفر خود می‌کند:

«تمام راه به یک چیز فکر می‌کردم / و رنگ دامنه‌ها هوش از سرم می‌برد / خطوط جاده در اندوه دشت‌ها گم بود / چه دره‌های عجیبی» (سپهری، ۱۳۹۹: ۲۰۸).

اشارات صریح سهراب به مسافرت، ناشی از نگاه عارفانه او به زندگی است که تحت تاثیر عرفان شرقی، مسافرت را بخش مهمی از هستی و زندگی می‌داند. او در جاهای دیگری از آثار صدای پای آب و مسافر که تاریخ سرودن هر دو را در دهه ۴۰ عنوان کرده؛ به مسافرت و نمادهای سفر اشاره داشته است از جمله در شعر صدای پای آب:

«سفر دانه به گل / سفر پیچک این خانه به آن خانه / سفر ماه به حوض» (همان: ۱۹۲).

سهراب حتی نباتات و اشیاء را هم در سفر می‌بیند. او نه تنها خود را به عنوان انسان به سفر مقید می‌کند؛ بلکه دیگر موجودات را مسافرانی می‌داند که برای تکامل خود نیاز به سفر دارند. چنان که دانه برای گل شدن و ماه برای دیده شدن باید سفر کنند. موارد دیگری از تاثیر عرفان شرقی به عنوان یک گفتمان رایج در دهه ۴۰ در اشعار این دهه سهراب سپهری دیده می‌شود که به ذکر دو مورد بسنده می‌کنیم. شاعر با ذکر زمان سروده شدن شعر،

خواننده را مطلع می‌کند که این اشعار در چه زمانی و تحت تاثیر چه گفتمانی سروده شده‌اند.

۵.۲ ذکر زمان در خدمت تصاویر و استعارات فصلی

تصاویر فصلی، بخش جدایی‌ناپذیری از اشعار برخی شاعران معاصر است. شاعران با توجه به نگاه خود، از تصاویر و نمادهای فصلی در شعر استفاده می‌کنند. بعضی شاعران علاقه خاصی به برخی فصول دارند مثلاً اخوان ثالث بیشتر به پاییز یا زمستان توجه دارد چنان که در مجموعه اشعار زمستان و دیگر اشعارش، نگاه او به پاییز و زمستان متمایل است. سهراب سپهری نیز بیشتر به سبزی و طراوت بهاری و تابستانی طبیعت نظر دارد و در مجموعه اشعارش هم چون صدای پای آب و مسافر دیده می‌شود. اما گاهی شاعر بر اساس زمان سروده شدن شعر خود، از طبیعت تاثیر می‌گیرد. به طور مثال او در روزی پاییزی شعری می‌سراید که پر از تصاویر پاییزی است یا در روزی بهاری، شعرش از تصاویر بهاری مملو است یا حتی در روزی پاییزی در حسرت روزهای بهاری و به تصویر کشیدن آن است. تشخیص زمان سروده شدن هر شعر نیز از طریق تاریخ سرایشی است که شاعر به شعر خود ضمیمه کرده است و این چنین ما را در دریافت تصاویر شعری خود کمک می‌کند.

شفیعی کدکنی، در اشعار خود مرتباً از تصاویر فصلی برای به کارگیری مقاصد خود بهره برده است. او «از طبیعت سرشار است؛ افسون زده طبیعت است.» (عباسی، ۱۳۷۸: ۵۷). اما استفاه او از تصاویر فصلی مانند برخی از ناتورالیست‌ها نیست که «حرفه‌شان مشاهده دقیق طبیعت و یگانه آئین‌شان آئین طبیعت است.» (سیدحسینی، ۱۳۹۸: ج ۱/۴۰۹)؛ بلکه بیشتر برای بیان مقاصد ذهنی اوست. او گاه، تصاویر فصلی را که مرتبط با زمان سرودن آن‌ها نیز است؛ برای بیان مقاصد اجتماعی، سیاسی، روحی روانی و... خود به کار برده است. در این حالت ما نیاز به زمان دقیق سروده شدن شعر داریم و دانستن سال سروده شدن به ما کمکی نمی‌کند؛ بلکه باید بدانیم در چه ماه یا فصلی از سال سروده شده است. به عنوان مثال شفیعی کدکنی در دفاتر شعری شب‌خوانی و از زبان برگ، علاوه بر سال سرودن هر شعر، ماه یا فصل سرودن را نیز ذکر کرده است. او برای تمام اشعار دفتر شب‌خوانی و اکثر اشعار دفتر از زبان برگ این کار را کرده است.

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط ... (سیدحامد نقدی بیکی و مجید منصوری) ۳۷۳

او تاریخ سرایش سیزده شعر از این دو دفتر را بهار و نزدیکی‌های بهار ذکر کرده‌است. شفیعی، شعر «پیغام» را که در تاریخ اسفند ۱۳۳۹ سروده‌است؛ این‌گونه آغاز می‌کند:

هان ای بهار خسته که از راه‌های دور موج صدای پای تو می‌آیدم به گوش
وز پشت بیشه‌های بلورین صبح‌دم رو کرده‌ای به دامن این شهر بی‌خروش
برگرد، ای مسافرِ گم کرده راهِ خویش از نیمه راه، خسته و لب تشنه بازگرد
اینجا میا... میا... تو هم افسرده می‌شوی در پنجه ستمگر این شامگاه سرد

(شفیعی کدکنی، ۱۳۹۸: ۹۳)

شعری که در اسفند سروده شده و نوید آمدن بهار می‌دهد اما چنان که گفته‌شد، شاعر دید ناتورالیستی (Naturalist) ندارد و از تصویر بهار و استعاره شخصیت او، برای بیان مقصد ذهنی خود که نابسامانی اجتماعی است بهره گرفته‌است. شهری که خروش ندارد و با وجود رسیدن موسم بهار، همچنان در چنگال شب سرد است تا جایی که بهار زنده‌دل را هم افسرده می‌کند و نیز خواهش از بهار که به آن‌جا می‌آید و رسیدنش به شهر شاعر، از روی گم کردن راه‌است؛ نشان می‌دهد که شاعر از ساخت استعاره بهار مسافر، می‌خواهد وضعیت نابه‌سامان اجتماعی جامعه خود را نمایان کند.

ذکر تاریخ تابستان نیز به عنوان زمان سرایش شعر، دوازده بار در این دو دفتر شعری تکرار شده‌است. او در شعر در چارراه رنگ‌بازی‌ها؛ تاریخ شهریور ۱۳۴۵ را ذکر کرده‌است. این شعر در دفتر «از زبان برگ» سروده شده‌است. و با وجود اینکه در شهریور سروده شده‌است؛ اما سرشار از تصاویر بهاری است:

«زیباترین رنگ‌ها سبز است / باغ بهارن، صبح بیداران / آرامش و شرم سکوت شسته
صحرا / اندیشه معصوم گل‌ها / در بهاران / در شب باران، زیباترین رنگ‌ها سبز است»
(شفیعی کدکنی، ۱۳۹۸: ۱۷۴-۱۷۵).

اشارات شفیعی به تصاویر بهاری در این شعر نه‌از روی معاینه که از روی حسرت است. او در آستانه پاییز، در حسرت هوا و رنگ بهاران است. او به نظاره بهار ننشسته که آن را توصیف کند؛ بلکه دلتنگ بهاری است که یار را در آن ملاقات کرده‌است:

«وقتی که من سوی تو می‌آیم / از ارتفاع لحظه‌های شوق / با ژرفنای تلخ و تار صبر / در پیچ‌وخم‌های خیابان‌های / غرق ازدحام آهن و پولاد / زیباترین رنگ‌ها سبز است» (همان: ۱۷۵).

شاعر در حوالی پاییز، که بسیار دور از بهار است؛ یاد روزهای سبزی است که یار را ملاقات کرده‌است و تاکید دارد که در این صبر تلخ، رنگ سبز بهار، زیباترین رنگ است. دانستن زمان سرودن این شعر که در آستانه پاییز است؛ خواننده را متوجه می‌کند که شاعر در حسرت روزهای سبز بهار، به تصاویر بهاری متوسل شده‌است و از ناخودآگاه شاعر خبر می‌دهد که در حال حسرت و حرمان شعر را سروده‌است.

تصاویر زمستانی نیز در شعر شفيعی حضور متعددی دارند. او در شعر «کدامین انتظاری» که در تاریخ بهمن ۱۳۴۲ سروده؛ تصاویری زمستانی خلق کرده که از امید خالی است:

«بخوان ای چرخ ریسک، نغمه‌ات را / بر آن شاخه برهنه بی گل و برگ / که داری انتظار نوبهاری / ولی من، این دل بی آرزو را / که از شور قیامت هم نجنبد / کنم خوش با کدامین انتظاری؟» (همان: ۱۲۲).

شاخ‌های بی‌برگ و برهنه، از تصاویر زمستانی این شعر است؛ اما این تصویر، فقط برای توصیف زمستان نیست؛ بلکه شاعر با اشاره به اینکه شور قیامت هم دل او را نمی‌لرزاند و در انتظار هیچ رویداد نوی چون بهار نیست، ناامیدی درونی خود را شرح داده‌است. شعری که در زمستان سروده شده‌است، شاعر را یاری داده که ناامیدی درونی خود را به کمک شعری از دل زمستان بروز دهد.

۳. نتیجه‌گیری

تأویل متن یک اثر با عوامل بسیاری از لحاظ زبانی، ادبی، روانی، اجتماعی و ... مرتبط است. ذکر زمان سروده‌شدن یک شعر توسط خود شاعر که بر همان شعر ضمیمه‌شده؛ یکی از عواملی است که می‌تواند در تأویل و فهم اثر، کمک‌کننده باشد. ذکر تاریخ سرایش یک اثر به پنج شکل در خدمت نقد و تحلیل یک اثر قرار می‌گیرد:

۱. در خدمت نقد جامعه‌شناختی: زمان سرایش یک اثر، متأثر از عوامل مختلف اجتماعی است. جنگ‌ها، کودتاها، نظام‌های دیکتاتوری، مجموعه‌های فاسد و ... است که بر

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط ... (سیدحامد نقدی بیکی و مجید منصوری) ۳۷۵

بن‌مایه‌ها و تصاویر شعری یک شاعر اثر می‌گذارد. شعر، گاهی آینه‌ای از وقایعی است که در زمان سرایش آن اتفاق افتاده و شاعر با ذکر تاریخ سرودن شعر، زمینه تاریخی مناسب را برای نقد جامعه‌شناختی اثر فراهم می‌کند.

۲. در خدمت نقد روان‌شناسانه: در زندگی هر شاعری، حوادثی رخ می‌دهد که اثرات روحی و روانی خاصی بر او می‌گذارد. ازدواج، فراق، پیری، بیماری، سفر و... از عواملی هستند که ممکن است در دوره‌های زمانی خاصی در زندگی شاعر رخ دهند. ذکر زمان سرودن اشعار، به واکاوی روانی بهتر و تأثیرات آن وقایع در زندگی و شعر شاعر کمک می‌کند.

۳. در خدمت شناخت تکامل شعری شاعر: یک شاعر، در طول حیات ادبی خود، پیشرفت‌ها و پسرفت‌هایی خواهد داشت. تغییر سبک و مکتب و نگاه متفاوتی که طی سالیان در شعر او ایجاد می‌شود از رهگذار دانستن تاریخ سروده‌شدن اشعار مختلف اوست. ذکر زمان سرایش اشعار هر شاعر، ترتیب و توالی اشعار او را مشخص می‌کند و نقد شعر او را به جهت بررسی و تحلیل سیر تکاملی اشعارش، تسهیل می‌کند.

۴. در خدمت گفتمان عصر: تاریخ معاصر ادبیات فارسی، مملو از برهه‌های مختلفی بوده که گفتمان‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی، فلسفی، عرفانی و... در آن شکل گرفته‌است. شاعران مختلف نیز، تحت تأثیر این گفتمان‌ها، به سرودن اشعاری پرداخته‌اند و با ذکر تاریخ سرودن شعر، مخاطب را کمک می‌کند که در یک دسته‌بندی زمانی؛ مشخص کند اثر در محدوده تاریخی چه گفتمانی سروده شده‌است و با علم به آن، شعر را تحلیل و نقد کند.

۵. در خدمت نقد تصاویر و استعارات فصلی: بعضی شاعران، التفات ویژه‌ای به برخی فصول داشته‌اند. با این حال گاهی، در زمان خاصی از سال، تحت تأثیر فصل، اشعاری سروده‌اند که بیانگر حالات خاص روحی، روانی، اجتماعی و... است. شاعر با ذکر فصل سرودن شعر، به مخاطب کمک می‌کند که تصاویر و استعاراتی که مرتبط با آن فصل هستند؛ در خدمت مقاصد شاعر بررسی و تحلیل کند.

کتابنامه

- آبراهامیان، یرواند (۱۴۰۱). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه‌ی احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، چاپ سی و یکم، تهران: نی.
- ابوت، اچ. پورتر (۱۳۹۷). *سواد روایت*، ترجمه‌ی رویا پورآذر و نیما م. اشرفی، چاپ دوازدهم، تهران: اطراف.
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۹۵). *متن کامل ده کتاب شعر*، جلد اول، چاپ اول، تهران: زمستان.
- پوک، گرانت و نیوئل، داینا (۱۳۹۲). *مبانی تاریخ هنر*، ترجمه‌ی مجید پروانه‌پور، چاپ اول، تهران: ققنوس.
- جواهریان، محمد سامان (۱۴۰۲)، «مسئله‌ی تاریخ سرایش اشعار نیما». *تاریخ ادبیات*، سال ۱۶، شماره پیاپی ۸۷، صص ۱۹۱-۲۱۱.
- خیراله، فریبا (۱۳۹۴). *عرفان شرقی در اندیشه سهراب سپهری*، چاپ اول، تهران: حکمت و عرفان.
- رنجبر، محمود و همکاران (۱۳۹۱)، «بررسی ساختاری عنصر زمان بر اساس نظریه ژرارد ژنت در نمونه‌ای از داستان کوتاه دفاع مقدس». *ادبیات پایدار*، سال ۳، شماره ۶، صص ۱۰۵-۱۳۱.
- سپهری، سهراب (۱۳۹۹). *هشت کتاب*، چاپ چهارم، تهران: گل آذین.
- سجودی، فرزاد (۱۳۹۴). *ساخت‌گرایی، پس‌ساخت‌گرایی و مطالعات ادبی*، گروه مترجمان به کوشش فرزاد سجودی، چاپ سوم، تهران: سوره مهر.
- سمیعی، محمد (۱۴۰۱). *نبرد قدرت در ایران: چرا و چگونه روحانیت برنده شد؟*، چاپ هشتم، تهران: نی.
- سیدحسینی، رضا (۱۳۹۸). *مکتب‌های ادبی*، جلد اول، چاپ بیست و یکم، تهران: نگاه.
- شاملو، احمد (۱۳۹۸). *مجموعه آثار*، چاپ هفدهم، تهران: نگاه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۸). *آیین‌های برای صلاها*، چاپ دهم، تهران: سخن.
- _____ (۱۳۹۵). *ادوار شعر فارسی*، چاپ نهم، تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۸). *مکتب‌های ادبی*، چاپ دوازدهم، تهران: قطره.
- _____ (۱۳۸۸). *نقد ادبی*، چاپ سوم، تهران: میترا.
- _____ (۱۳۹۳). *نگاهی به سپهری*، چاپ دوازدهم، تهران: صدای معاصر.
- صدری نیا، باقر (۱۴۰۳)، «بررسی میزان اعتبار تاریخ سرایش در نقد و تحلیل شعر معاصر». *مطالعات میان‌رشته‌ای زبان و ادبیات فارسی*، دوره ۱، شماره ۲، صص ۹-۱.
- ضیمران، محمد (۱۳۹۳). *مبانی فلسفی نقد و نظر در هنر*، چاپ اول، تهران: نقش جهان.

ثبت تاریخ سرایش شعر توسط ... (سیدحامد نقدی بیکی و مجید منصوری) ۳۷۷

عباسی، حبیب الله (۱۳۷۸). *سفرنامه باران (تحلیل و گزیده اشعار دکتر شفیعی کدکنی)*، چاپ اول، تهران: روزگار.

عندلیب، نجمه السادات و حسام پور، سعید (۱۳۹۷)، «بررسی جلوه های عنصر زمان در حکایات فرعی مرزبان نامه». *متن پژوهی ادبی*، سال ۲۲، شماره ۷۶، صص ۲۱۵-۲۳۹.

غلامحسین زاده، غلامحسین؛ طاهری، قدرت الله و رجبی، زهرا (۱۳۸۶)، «بررسی عنصر زمان در روایت با تأکید بر حکایت اعرابی درویش در مثنوی». *پژوهش های ادبی*، سال ۴، شماره ۱۶، صص ۱۹۹-۲۱۷.

فتوحی، محمود (۱۳۹۸). *بلاغت تصویر*، چاپ ششم، تهران: سخن.

فرخزاد، فروغ (۱۳۹۹). *دیوان اشعار*، به کوشش بهروز جلالی پندری، چاپ نوزدهم، تهران: مروارید.

فرخی یزدی، محمد (۱۳۸۰). *مجموعه اشعار*، تدوین: مهدی اخوت، م.ع سپانلو، تهران: نگاه.

کهنمویی پور، ژاله (۱۳۸۹). *نقد جامعه شناسختی و لوسی بن گلدمن*. چاپ اول، تهران: علمی و فرهنگی.

میرصادقی، جمال و میرصادقی، میمنت (۱۳۹۵). *واژه نامه هنر داستان نویسی*، چاپ سوم، تهران: مهناز.

ناظمیان، رضا (۱۳۸۹)، «زمان در شعر فروغ فرخزاد و نازک الملائکه بررسی تطبیقی دو شعر بعد از تو و افغوان». *ادبیات تطبیقی*، دوره ی جدید، سال ۱، شماره ۲، صص ۲۰۷-۲۲۰.

نامور مطلق، بهمن و اسداللهی تجرق، الله شکر (۱۳۹۱). *نقد تکوینی در هنر و ادبیات*، چاپ دوم، تهران: علمی و فرهنگی.

نجفی، ابوالحسن (۱۳۹۵). *وزن شعر فارسی (درس نامه)*، چاپ اول، تهران: نیلوفر.

هایدگر، مارتین (۱۳۹۸). *مفهوم زمان و چند اثر دیگر*، چاپ هفتم، تهران: مرکز.

یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۵). *جویبار لحظه ها، ادبیات معاصر فارسی نظم و نثر*، چاپ چهاردهم، تهران: جامی.

یوشیج، نیما (۱۳۹۹). *مجموعه اشعار کامل*، گردآوری و تدوین: سیروس طاهباز، چاپ هفدهم، تهران: نگاه.